

УДК. 343.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.74>

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

Сперкач Н.А.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0001-6579-126X
e-mail: natali.sperkach@gmail.com

Дубець А.В.,

здобувачка вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня,
Державний податковий університет
ORCID ID 009-0000-1734-9450
e-mail: nastiadubets@gmail.com

Сперкач Н.А., Дубець А.В. Кримінологічна характеристика рецидивної злочинності серед неповнолітніх.

У статті розглядається проблема рецидивної злочинності серед неповнолітніх як одна з найбільш актуальних та небезпечних для суспільства і зазначено, що ця проблема потребує комплексного підходу до вирішення. Особливу увагу приділено аналізу причин та умов, через які неповнолітні знову вчиняють кримінальні правопорушення, вже маючи судимість. Зазначається, що повторні правопорушення серед неповнолітніх свідчать про слабку дію існуючих заходів профілактики та існують недоліки у процесі ресоціалізації.

У статті зазначається, що умови воєнного стану ще більше загострюють ситуацію через соціальну нестабільність, високий рівень стресу серед молоді та послаблення ролі сім'ї та школи. У роботі проаналізовано та наведено статистику за 2021–2024 роки, що демонструють зміну рівня злочинності серед підлітків, а також показано найпоширеніші види правопорушень. Розглянуто, які саме вікові групи неповнолітніх найчастіше вчиняють повторні кримінальні правопорушення. Наголошується, що рецидив пов'язаний із бідністю, проблемами в родині, браком освіти та психологічними проблемами та травмами.

Також у статті аналізується сучасна система ювенальної пробації в Україні та зміни, що в ній відбуваються. Досліджено нові підходи, що стосуються психологічної допомоги, навчальних програм, професійної підготовки та наведені ефективні заходи запобігання рецидивної злочинності серед неповнолітніх. Особливо підкреслюється важливість впровадження таких інституцій, як відновне правосуддя й спеціалізовані суди для справ неповнолітніх, а також поєднання зусилля сім'ї, педагогів, психологів та соціальних працівників, що також є дієвими заходами попередження злочинності серед неповнолітніх.

Окремо йдеться про підтримку сімей, адже саме родина відіграє ключову роль у вихованні дитини. Також наведено приклади державних ініціатив, спрямованих на зміцнення сімей і поліпшення умов для дітей.

Це дослідження може бути корисним для розробки ефективніших заходів профілактики, які допоможуть зменшити кількість повторних злочинів серед молоді та створити безпечніше середовище для всіх.

Ключові слова: рецидивна злочинність, неповнолітні, кримінологічна характеристика, рецидив, профілактика, кримінальна відповідальність.

Sperkach N.A., Dubets A.V. Criminological characteristics of recidivism among minors.

The article considers the problem of recidivism among minors as one of the most urgent and dangerous for society and notes that this problem requires a comprehensive approach to solving it. Particular attention is paid to the analysis of the reasons and conditions due to which minors commit criminal offenses again, already having a criminal record. It is noted that repeated offenses among minors indicate the weak effect of existing prevention measures and there are shortcomings in the resocialization process.

The article notes that the conditions of martial law further exacerbate the situation due to social instability, high levels of stress among young people and the weakening of the role of the family and

school. The paper analyzes and presents statistics for 2021–2024, demonstrating changes in the level of crime among adolescents, and also shows the most common types of offenses. It considers which age groups of minors most often commit repeated criminal offenses. It is emphasized that recidivism is associated with poverty, family problems, lack of education, and psychological problems and trauma.

The article also analyzes the modern system of juvenile probation in Ukraine and the changes taking place in it. New approaches are studied regarding psychological assistance, educational programs, professional training, and effective measures to prevent recidivism among minors are presented. The importance of implementing institutions such as restorative justice and specialized courts for juvenile cases, as well as combining the efforts of the family, teachers, psychologists, and social workers, which are also effective measures to prevent crime among minors, are especially emphasized.

Separately, it is discussed about supporting families, since it is the family that plays a key role in raising a child. Examples of state initiatives aimed at strengthening families and improving conditions for children are also provided.

This study can be useful for developing more effective prevention measures that will help reduce the number of recidivism among young people and create a safer environment for everyone.

Key words: recidivism, minors, criminological characteristics, recidivism, prevention, criminal liability.

Постановка проблеми. Злочинність серед неповнолітніх залишається однією з найбільш актуальних проблем для правової та соціальної системи сучасного суспільства. Особливу стурбованість викликає питання повторної злочинності, коли неповнолітні знову вчиняють кримінальні правопорушення, уже маючи судимість за попередні. Це явище свідчить про недостатність ефективності існуючих заходів з профілактики та ресоціалізації осіб, які вже стикалися з кримінальним правосуддям, і вимагає ґрунтовного дослідження.

Незважаючи на наявність уже досліджень щодо загальних аспектів злочинності серед неповнолітніх, проблема рецидивізму залишається малодослідженою. Важливо не лише розуміти основні причини, що призводять до вчинення повторних злочинів, а й розглядати умови, що сприяють виникненню цих ситуацій. Це дозволяє розробити нові, більш ефективні стратегії, спрямовані на попередження рецидивної злочинності та успішну ресоціалізацію правопорушників.

У цьому контексті виникає потреба в системному дослідженні кримінологічних чинників, які впливають на повторне вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми, а також у розробці методів, що дозволяють більш ефективно запобігати рецидиву. Цей аспект є важливим не тільки для забезпечення правопорядку, але й для стабільності та безпеки в суспільстві.

Метою дослідження є вивчення кримінологічних аспектів рецидивної злочинності серед неповнолітніх, аналіз факторів, що сприяють її виникненню, а також оцінка ефективності існуючих заходів профілактики та соціальної адаптації.

Стан опрацювання проблематики рецидивної злочинності серед неповнолітніх на сьогодні є достатньо розвинутою темою в кримінології, однак вона потребує подальших досліджень і удосконалення. Дослідження цієї проблеми займають важливе місце у кримінологічних науках, зокрема, вивчаються фактори, що визначають злочинну поведінку неповнолітніх, механізми її відтворення, а також ефективність існуючих заходів профілактики. Проте багато наукових праць зосереджуються лише на окремих аспектах, не надаючи комплексного аналізу всіх соціальних, психологічних і правових факторів, які можуть сприяти рецидиву.

Особливо важливим є питання вдосконалення кримінальної юстиції стосовно неповнолітніх правопорушників, розробка нових підходів до покарань та заходів ресоціалізації. Крім того, оцінка ефективності профілактичних програм та заходів соціальної адаптації потребує більш глибокого вивчення і підвищення їх результативності.

Таким чином, на сьогоднішній день проблему рецидивної злочинності серед неповнолітніх достатньо вивчено, але існує потреба в подальших дослідженнях для розробки ефективних заходів, які будуть враховувати комплексність цієї проблеми та інтеграцію різних підходів до її вирішення. Необхідно зосередитися на пошуку нових, більш результативних способів боротьби з рецидивами, а також розробити науково обґрунтовані механізми соціальної адаптації неповнолітніх правопорушників.

В українській кримінологічній науці дослідження рецидивної злочинності серед неповнолітніх здебільшого зосереджуються на аналізі кримінологічних характеристик правопорушників, виявленні причин повторного вчинення злочинів і оцінці ефективності профілактичних заходів. У цьому контексті варто відзначити наукові праці М.Д. Дякура, Т.В. Продан [2], К.С. Чекарамів [4], С.О. Виноградової [8], які розглядають соціальні та психологічні чинники формування рецидивної поведінки серед молоді й обґрунтовують напрями вдосконалення механізмів ресоціалізації. У за-

рубіжній кримінологічній доктрині вагоме місце посідають дослідження Richard Mendel [6], який переконливо доводить недоцільність застосування покарань, пов'язаних з ізоляцією підлітків, акцентуючи увагу на потребі впровадження альтернативних підходів, зокрема відновного правосуддя, як ефективного інструменту запобігання рецидивної злочинності. Проте, особливості кримінологічної характеристики рецидивної злочинності та визначення напрямів її запобігання потребують окремого обґрунтованого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Під рецидивною злочинністю серед неповнолітніх розуміють вчинення нового умисного кримінального правопорушення особою, яка має судимість за умисне кримінальне правопорушення у віці до 18 років [1]. Така форма злочинної поведінки свідчить про труднощі у виправленні підлітків та обмежену ефективність впливу з боку родини, школи, органів правопорядку та інших державних структур.

Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах воєнного стану в Україні, коли суспільна напруга, нестабільність, порушення звичного способу життя та ослаблення контролю з боку соціальних інституцій створюють додаткові ризики для правопорушень серед молоді. Дякур М.Д. та Продан Т.В. аналізують основні риси неповнолітніх, які схильні до повторних злочинів, обставини їхнього життя, а також фактори, що впливають на формування та закріплення кримінальної поведінки [2, с. 52].

Аналіз повторної злочинності серед неповнолітніх є важливим аспектом у сфері дослідження кримінологічної характеристики, адже розуміння причин рецидиву та впровадження ефективних заходів з профілактики можуть значно знизити рівень правопорушень серед молоді. Статистичні дані останніх років дозволяють детально оцінити ситуацію в цій сфері, що є необхідним для розробки ефективних стратегій щодо зниження рівня злочинності серед неповнолітніх. Огляд офіційної статистики показує коливання рівня злочинності серед неповнолітніх, що має бути враховано при розробці відповідних заходів.

Згідно з офіційними даними, кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, і кількість проваджень, переданих до суду, у 2021–2024 роках мали такі показники:

Рік	Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми	Кількість проваджень, переданих до суду
2021	5178	3188
2022	4718	2219
2023	6517	3755
2024	2963	1487

Ці дані свідчать про коливання рівня злочинності серед неповнолітніх протягом зазначеного періоду. Зокрема, у 2023 році спостерігалось значне зростання кількості правопорушень порівняно з попереднім роком, що вказує на загострення ситуації в цій сфері. Проте в першому півріччі 2024 року кількість зареєстрованих злочинів зменшилася на 8,4% порівняно з аналогічним періодом 2023 року, що може свідчити про певні зміни в напрямку зниження злочинності [3].

Що стосується повторної злочинності, то, згідно з даними Генеральної прокуратури України, було повідомлено про підозру 1 752 неповнолітнім особам. Зокрема, підозри були висунуті:

- до 14 років – 114 осіб;
- 14–15 років – 540 осіб;
- 16–17 років – 1 098 осіб.

Серед найбільш поширених видів правопорушень серед неповнолітніх у 2023 році були крадіжки (807 випадків), грабежі (97 випадків), розбої (35 випадків) та шахрайства (79 випадків).

Ці статистичні дані підтверджують актуальність проблеми рецидивної злочинності серед неповнолітніх і потребу в розробці та впровадженні ефективних превентивних заходів [3].

Одним із основних факторів, що сприяють повторному вчиненню кримінальних правопорушень серед неповнолітніх, є несприятливе соціально-економічне становище їхніх сімей. Бідність, нестабільний дохід та відсутність підтримки з боку батьків формують середовище, у якому діти змушені шукати альтернативні способи вирішення життєвих труднощів. У таких умовах підлітки часто стають легкою мішенню для злочинних угруповань або ж самі залучаються до протиправної діяльності. Брак доступу до ресурсів, необхідних для гармонійного розвитку, лише посилює ці ризики, змушуючи неповнолітніх обирати шлях злочинної поведінки.

Крім того, психологічні та емоційні травми, отримані у ранньому віці або внаслідок війни, значно впливають на формування девіантної поведінки. Діти, які зазнали насильства, втратили близьких

чи стали свідками травмуючих подій, часто мають проблеми з емоційною стабільністю, проявляють агресію або антисоціальну поведінку. Без належної психологічної підтримки ці прояви переростають у рецидивну злочинність [4, с. 210].

Низький рівень освіти, соціальна ізоляція та відсутність залучення до корисних культурних чи громадських активностей також сприяють поширенню повторних правопорушень. У таких обставинах підлітки нерідко переймають негативні стандарти поведінки, що домінують у їхньому оточенні. Відсутність позитивного впливу, підтримки з боку дорослих і доступу до якісного дозвілля ускладнює процес їх соціалізації.

Новітнім етапом у розвитку ювенальної пробації в Україні стало створення окремої служби пробації, яка активно працює з неповнолітніми правопорушниками. Завдяки реформам, зокрема після ухвалення Закону України «Про пробацію», було введено низку нових програм і ініціатив, спрямованих на ресоціалізацію та соціальну адаптацію підлітків [5]. Ці програми включають комплексні заходи, такі як психологічна допомога, участь у соціально-виховних програмах, професійна підготовка, а також доступ до освіти, що має на меті не лише покарання, але й виправлення та ресоціалізацію правопорушників.

Слушною в цьому напрямі є й думка Менделя Р., який вважає, що ув'язнення молоді підриває громадську безпеку, шкодить фізичному та психічному здоров'ю молодих людей, перешкоджає їхньому освітньому та кар'єрному успіху, а також часто наражає їх на жорстоке поводження. На його думку ув'язнення молоді є невдалою стратегією реабілітації молодих людей та захисту населення. У своїй статті він аналізує чому позбавлення волі найчастіше не є ефективною стратегією для того, щоб відвернути молодь від девіантної поведінки та чому високий рівень ув'язнення молоді не покращує громадську безпеку і якраз і звертає увагу на необхідність та доцільність застосування інших заходів щодо запобігання рецидивної злочинності серед неповнолітніх [6].

Тому, нова концепція ювенальної пробації також орієнтується на індивідуальний підхід до кожної особи, з огляду на її особистісні характеристики та потреби. Органи пробації активно співпрацюють з соціальними працівниками, педагогами, психологами, щоб забезпечити неповнолітнім правопорушникам можливість змінити свою поведінку, здобути нові навички і знову знайти своє місце в суспільстві. У рамках цих програм проводяться заняття з правового виховання, курси професійної підготовки, а також інші види навчання, які сприяють розвитку та самореалізації підлітків.

Крім того, зростає роль електронного моніторингу та автоматизованих систем контролю за виконанням умов пробації, що дозволяє значно покращити ефективність нагляду за правопорушниками та оперативно реагувати на порушення умов виправлення. Важливими елементами роботи є і новітні методи ресоціалізації, зокрема програми психосоціальної підтримки, що дозволяють зміцнити внутрішню мотивацію підлітків до змін та уникнути їх повторної злочинності.

Загалом, розвиток ювенальної пробації в Україні є важливим кроком до забезпечення прав неповнолітніх і зниження рівня рецидивної злочинності серед молоді, створюючи умови для повноцінної соціалізації та інтеграції в суспільство.

Важливою складовою профілактичної роботи є також підтримка сімей неповнолітніх. Сім'я виступає первинним соціальним осередком, який суттєво впливає на формування особистості. Надання батькам допомоги у питаннях виховання, профілактики насильства в родині та емоційної підтримки є необхідними умовами стабільного розвитку дитини в безпечному середовищі.

Підтвердженням цього є й схвалення Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024–2028 роки та затвердження операційного плану заходів на 2024–2026 роки з її реалізації, метою якої є реалізація права кожної дитини на зростання в безпечному та сприятливому для розвитку сімейному оточенні шляхом створення системи підтримки дітей та сімей з дітьми, реінтеграції дітей в їх сім'ї та розвитку сімейних форм виховання. Ця Стратегія визначає забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні як ключове завдання державної політики, що має важливе значення для збереження та розвитку людського капіталу України, набуття членства в ЄС та передбачає реформування системи догляду та підтримки дітей для забезпечення найкращих інтересів кожної дитини [7].

Адже, дійсно, проблема рецидивної злочинності серед неповнолітніх вимагає активної реакції як з боку держави, так і суспільства. Кримінальні правопорушення, що вчиняються повторно, свідчать про неефективність чинних механізмів ресоціалізації та недостатність соціальної підтримки. Аналіз статистичних даних дозволяє оцінити масштаби цієї проблеми, простежити її динаміку та виявити основні чинники, що впливають на поведінку неповнолітніх правопорушників. Вивчення актуальних показників дає змогу своєчасно реагувати на загрози, прогнозувати тенденції та коригувати профілактичні заходи [8, с. 141].

На цьому тлі особливої проблеми набувають системні зміни в ювенальній юстиції. Однією з ключових ініціатив у цій сфері є Національна стратегія реформування системи юстиції щодо неповно-

літніх до 2023 року, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р. Документ був спрямований на вдосконалення кримінального процесу щодо дітей, зокрема впровадження правосуддя, дружнього до дитини, та альтернативних заходів покарання. Особлива увага приділялася профілактиці злочинності та соціальній ресоціалізації осіб, які порушили закон [9].

У 2025 році в Україні розробляється нова Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей, яка спрямована на впровадження більш прогресивних механізмів, таких як відновне правосуддя, створення Реєстру психологів, залучених до кримінальних проваджень за участю дітей, а також спеціалізацію суддів на розгляді справ за участю неповнолітніх. Впровадження в Україні спеціалізації суддів на розгляді справ сім'ї та дітей забезпечить імплементацію міжнародних стандартів, рекомендацій Комітету ООН з прав дитини, пріоритетів Ради Європи та Європейського Союзу [10].

Зміни, передбачені новою стратегією, мають потенціал значно вплинути на зниження рівня повторної злочинності серед неповнолітніх. Впровадження відновного правосуддя, спеціалізованих суддів та реєстру психологів, які залучаються до кримінальних проваджень за участю дітей, допоможе створити умови для належної ресоціалізації неповнолітніх правопорушників та мінімізувати ризики рецидивів.

Так, зокрема у липні 2024 року запроваджено пілотний проєкт «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення». Програма впроваджує відновний підхід щодо реагування на кримінальне правопорушення і, зокрема, має на меті забезпечити: відшкодування завданої потерпілому шкоди та його реінтеграцію; запобігання вчиненню неповнолітніми кримінальних правопорушень повторно; ресоціалізацію неповнолітніх та зменшення впливу факторів ризику, які зумовлюють їх протиправну поведінку. Програма включає: скоординовану організацію ефективної комунікації між неповнолітніми та потерпілими від вчинених кримінальних правопорушень; проведення медіації між неповнолітнім і потерпілим; реінтеграцію та додаткові засоби ресоціалізації неповнолітніх (за потреби та можливості) [11].

З огляду на те, що кількість правопорушень, вчинених неповнолітніми, щороку змінюється, важливо відслідковувати динаміку злочинності, що дає можливість прогнозувати майбутні тенденції та коригувати заходи щодо профілактики правопорушень серед молоді. Вивчення актуальних даних про повторну злочинність дає змогу зрозуміти ефективність заходів, спрямованих на ресоціалізацію та виправлення неповнолітніх правопорушників.

Досить важливо звернути увагу на статистику останніх років, яка дозволяє оцінити ситуацію в цій сфері та розробити ефективні стратегії щодо зниження рівня злочинності серед неповнолітніх.

Висновки. Отже, запобігання повторній злочинності серед неповнолітніх вимагає системного підходу та чіткої роботи в кількох ключових напрямках. По-перше, важливо звернути увагу на соціальну підтримку сімей, де виховуються неповнолітні, які були причетні або вчиняли правопорушення. Це включає програми допомоги для батьків, боротьбу з домашнім насильством, розвиток виховних навичок і надання соціальних послуг, спрямованих на поліпшення умов життя з метою попередження та запобігання можливому вчиненню правопорушень серед неповнолітніх. Тобто, важливе значення має соціально-профілактична робота серед неповнолітніх, яка повинна включати: роботу з конкретними підлітками, які мають схильність до правопорушень (через психологів, соціальних працівників, педагогів), виявлення проблемних родин, надання соціальної допомоги, консультування батьків та попередження негативного впливу середовища.

По-друге, необхідно покращити умови для соціальної адаптації неповнолітніх, створюючи освітні та професійні програми, що забезпечують психологічну підтримку, спрямовану на подолання емоційних травм та розвитку стійкості до стресів.

По-третє, важливим кроком є вдосконалення ювенальної пробації, зокрема акцент на активну ресоціалізацію правопорушників через програми підтримки та навчання, а не лише через нагляд, а також вдосконалення заходів правової профілактики і правового виховання через навчання неповнолітніх їхнім правам і обов'язкам, правовим наслідкам протиправної поведінки.

Запровадження відновного правосуддя, створення спеціалізованих судів для неповнолітніх, а також реєстру психологів, які працюють з дітьми у кримінальних провадженнях, дозволить створити умови для більш ефективного правосуддя.

Ці комплексні заходи сприятимуть значному зниженню рівня рецидивної злочинності серед неповнолітніх, створюючи сприятливі умови для їхнього повернення до здорового суспільства, де вони матимуть можливість побудувати свою майбутню життєву позицію на основі позитивних та правових стандартів поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.05.2025).
2. Дякур М.Д., Продан Т.В. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. № 86. С. 52–56. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.52> (дата звернення: 01.05.2025).
3. Статистична інформація про стан злочинності в Україні за 2021–2024 роки. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення: 08.05.2025).
4. Чекараміт К.С. Кримінологічна характеристика сучасної злочинності неповнолітніх. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. № 4(17). С. 210–216. URL: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-4\(17\)-2024-210-216](https://doi.org/10.33244/2617-4154-4(17)-2024-210-216) (дата звернення: 01.05.2025).
5. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-VIII> (дата звернення: 02.05.2025).
6. Why Youth Incarceration Fails: An Updated Review of the Evidence. By Richard Mendel. March 1, 2023. *The sentencing project*. URL: <https://www.sentencingproject.org/reports/why-youth-incarceration-fails-an-updated-review-of-the-evidence/> (дата звернення: 07.05.2025).
7. Про схвалення Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки та затвердження операційного плану заходів на 2024-2026 роки з її реалізації. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2024 р. № 1201-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 07.05.2025).
8. Виноградова С.О. Рецидивна злочинність серед неповнолітніх: причини та попередження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 33. Т. 2. С. 141–144. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/4934> (дата звернення: 07.05.2025).
9. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо неповнолітніх до 2023 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.04.2018 № 230-р. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230-2018-p> (дата звернення: 04.05.2025).
10. ZMINA. В Україні розробляють нову Стратегію реформування системи юстиції щодо. *ZMINA*. Центр прав людини. 11.02.2025. URL: <https://zmina.info/news/v-ukrayini-rozroblyayut-novu-strategiyu-reformuvannya-systemy-yustyciyi-shhodo-ditej/> (дата звернення: 08.05.2025).
11. Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення». Наказ від 22.07.2024 № 2176/5/501/176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text> (дата звернення: 08.05.2025).